

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СУДАХ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ТА КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЙ

В. МАРИНІВ

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

Кримінальне судочинство як і будь-яка сфера людської діяльності підкорюється загальним, найбільш вагомим правилам, які, власне, не лише є регуляторами такої діяльності, а й значною мірою виражають її сутність та зміст. Вказані правила у кримінальному процесуальному праві іменують засадами. Їх характерною рисою є те, що вони мають наскрізний характер, а тому певною мірою забувають свого відображення на будь-якій стадії кримінального провадження. При цьому в одних стадіях вони реалізуються повною мірою, в інших — в окремих проявах, що, разом з тим, надає можливість вирішити завдання кожного з етапів кримінального провадження. Специфіка реалізації загальних засад кримінального провадження на окремих його етапах не може не викликати наукового інтересу, адже саме ці засадничі положення визначають сутність усіх кримінальних процесуальних інститутів, особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності загалом. Окрім вказаного, погляд на загальні

засади кримінального процесуального права з позиції особливостей їх прояву в кожній стадії надає можливість виявити складнощі у їх практичній реалізації на різних етапах кримінального провадження, встановити недосконалість правового регулювання, суперечності між окремими нормами, що регулюють конкретне провадження, та нормами-засадами, а також сформулювати науково обгрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного законодавства.

Питання перегляду судових рішень завжди привертало значну увагу науковців. Серед праць, присвячених цій проблематиці, можна згадати праці процесуалістів колишнього СРСР та сучасної України: Т. Варфоломєєвої, М. Гродзинського, Ю. Грошевого, О. Костюченко, В. Маляренка, Г. Омеляненка, П. Пилипчука, А. Рівліна, М. Строговича та ін. Ознайомлення з працями цих фахівців дає можливість констатувати, що постановка питання в ракурсі дослідження відправних, базових положень (засад), які знаходять свій прояв у стадіях перегляду судових

рішень, не є чимось *terra incognita* в доктрині кримінального процесуального права. Зокрема, висловлювалися позиції, що в процесуальну форму перегляду судових рішень у судах вищестоящих інстанцій певною мірою включені такі базові засади, як: свобода оскарження, інстанційність судового перегляду, недопустимість погіршення становища обвинуваченого (виправданого, засудженого), обов'язковість вказівок вищестоящої інстанції для нижчестоящої тощо [1, 14–15]. Відразу зауважимо, що вказані відправні положення у низці випадків збігаються із загальними засадами кримінального процесу, передбаченими ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), але більшість із них є характерними не стільки для кримінального процесу загалом, скільки саме для проваджень з перегляду судових рішень вищестоящими інстанціями. Тому питання дослідження реалізації загальних засад кримінального процесу з урахуванням специфіки провадження у вищестоящих судах залишається відкритим.

Більшість досліджень вітчизняних науковців базуються на Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. (далі – КПК України 1960 р.) й, відповідно, не враховують положень нового кримінального процесуального законодавства України. Тож на сьогодні актуальним завданням науки є дослідження нормативних положень нового КПК України, зокрема і з позиції погляду на базові засади кримінального процесуального права через призму проваджень з перегляду судових рішень.

Зважаючи на значну кількість нормативних приписів, які, відповідно до КПК України, віднесені законодавцем до загальних засад кримінального провадження, у межах цієї

статті нами будуть розглянуті лише окремі з них, дослідження яких надало можливість виявити суттєві особливості реалізації таких засад при перегляді судових рішень вищестоящими інстанціями.

1. *Засади верховенства права та законності (статті 8, 9 КПК України)* серед інших положень встановлюють, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Аналізуючи вказаний нормативний припис з огляду на провадження перегляду судових рішень, необхідно вказати, що відповідно до практики зазначеної міжнародної інституції одним з елементів ефективності судового захисту визнається свобода оскарження судових рішень. Доволі ілюстративною у цьому випадку може бути ситуація щодо визнання неефективним засобом судового захисту раніше існуючої форми перегляду – наглядового провадження. Нагадаємо, що згідно зі ст. 35 Конвенції про захист прав і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція) ЄСПЛ приймає скаргу до розгляду лише після «вичерпання особою всіх національних засобів захисту». До створення апеляційної інстанції відповідно до законодавства України перегляд рішень у кримінальних справах здійснювався в порядку касації та в порядку судового нагляду. Разом з тим, відповідно до практики ЄСПЛ щодо України, вичерпання всіх національних засобів захисту вважалося звернення до касаційної інстанції. Рішення наглядової інстанції не розглядалося як необхідне для встановлення факту вичерпання всіх національних засобів захисту, бо вважалося «неефективним засобом правового захисту», оскільки право ініціативи такого перегляду було віднесено до дискреційних повнова-

важень обмеженого кола посадових осіб [2].

З 2001 р. в Україні шляхом введення апеляційної інстанції була створена трирівнева система правосуддя, і, відповідно, для вичерпання всіх національних засобів правового захисту та отримання права на звернення до ЄСПЛ стало необхідним пройти не лише першу й апеляційну, а й касаційну інстанцію [3].

Важливо зазначити, що в більшості своїх рішень ЄСПЛ розглядає право обвинуваченого на перегляд судового рішення вищестоящими інстанціями в контексті права на справедливий судовий розгляд, тобто публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом (ст. 6 Європейської конвенції). У свою чергу, для реалізації зазначеного положення передбачено низку базових гарантій для обвинуваченого, зокрема право: вважатися невинуватим доти, доки вина не буде доведено в законному порядку; бути негайно і детально поінформованим зрозумілою мовою про характер і причини висунутого обвинувачення; мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; одержувати безоплатну допомогу перекладача тощо.

При цьому практика ЄСПЛ є цілком усталеною та однозначною в питанні необхідності розповсюдження зазначених гарантій справедливого судового розгляду не лише на провадження в суді першої інстанції, а й на подальші стадії перегляду судових рішень.

Так, у рішенні у справі «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy-Miloslavsky v. UK*) ЄСПЛ наголосив, що Європейська конвенція не гарантує права на апеляцію, проте держави-члени мають конструювати свої апеляційні системи з

урахуванням фундаментальних гарантій, передбачених ст. 6 Європейської конвенції [4].

У рішенні у справі «Моннелла і Моріса проти Сполученого Королівства» (*Monnell and Morris v. UK*) вказується, що до держав, де діють апеляційні й касаційні суди, висувається вимога забезпечити особам, що притягаються до кримінальної відповідальності, можливість користуватися у таких судах основоположними гарантіями, передбаченими ст. 6 Європейської конвенції [5].

У справі «Екбатані проти Швеції» (*Ekbatany v. Sweden*) ЄСПЛ встановив, що кримінальне провадження — це єдине ціле, а, відповідно, захист, що надається ст. 6 Європейської конвенції, не припиняється з рішенням суду першої інстанції [6].

2. *Засада доступу до правосуддя (ст. 21 КПК України)*. Доступ до правосуддя як комплексне поняття забезпечується процесуальними механізмами й організацією роботи суду та включає низку складових: інстанційність судової системи, процесуальний порядок оскарження судових рішень, організацію роботи суду першої інстанції з прийняття апеляційної скарги, підготовки матеріалів та їх направлення до вищестоящого суду тощо. Крім зазначеного, питання доступу до правосуддя багатьма дослідниками [7, 20] цілком слушно пов'язуються з вимогами закону до складання апеляційної та касаційної скарг [8, 637–639]. Аналіз відповідних норм КПК України (частини 1, 2 ст. 396, частини 1, 2 ст. 427) дає можливість констатувати, що законодавець встановив вимоги як формального, так і змістового характеру, яким повинна відповідати апеляційна або касаційна скарга та дотримання яких є підставою для її прийняття і подальшого розгляду. Вказане дає підстави погодитися з правниками, які

засначали, що «закріплення в законі таких жорстких вимог до змісту апеляції (касації), з одного боку, спрямоване на полегшення роботи судді, який розглядатиме відповідну справу, і не є проблематичним для професіоналів — прокурорів, професійних представників сторін (адвокатів та інших фахівців-правників). Якщо ж особа самостійно відстоює свої інтереси в суді, то для подання скарги вона вимушена звертатися до послуг професійного представника, оскільки за відсутності відповідної підготовки в галузі права досить складно уявити ситуацію подання апеляції (касації) з дотриманням усіх вимог, які закон висуває до її змісту» [9, 118].

А тому, на нашу думку, для повноцінної реалізації засади доступу до правосуддя при перегляді судових рішень доцільно внести зміни до КПК України, спрямовані на спрощення вимог до апеляційної (касаційної) скарги для учасників провадження, які не є професійними юристами. Як приклад у цьому аспекті слід навести досвід європейських держав. Так, згідно з кримінальним процесуальним законодавством ФРН, апеляційна скарга може бути подана як у письмовому вигляді, так і усно із занесенням до протоколу судового засідання (§ 314 КПК ФРН). Окрім того, якщо скаржник тримається під вартою, він вираві подати усну апеляцію шляхом занесення її до протоколу відповідного дільничного судді за місцем утримання (§ 299 КПК ФРН).

Зважаючи, що доступ до правосуддя передбачає не лише право на розгляд провадження судом першої інстанції, а й можливість звернутися за захистом своїх прав до вищестоящих інстанцій, слід наголосити, що відповідно до КПК України не будь-яке рішення може стати предметом перегляду в усіх вищестоящих судах.

Наприклад, законодавець встановив, що ухвала слідчого судді може бути оскаржена лише у порядку апеляційного перегляду. Вбачається, що вказане правило продиктоване вимогою забезпечення оперативності здійснення досудового розслідування, а отже, прагненням застосовувати максимально короткотривалі процедури, зокрема й при оскарженні процесуальних рішень. З другого боку, відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, а ст. 21 КПК України свою чергу гарантує доступ до правосуддя. Вказані положення породжують певну дилему у виборі між необхідністю уникати затягування досудового розслідування й потребою в дотриманні засад судочинства, визначених Основним Законом та КПК України. На нашу думку, у цьому питанні доречно скористатися правилом «золотої середини», нормативно забезпечивши реалізацію конституційних гарантій без порушення вимоги оперативності розслідування. Досягти вказаного, на нашу думку, можливо шляхом закріплення у законі процедури касаційного оскарження рішень слідчого судді на стадії досудового розслідування, але з обов'язковим встановленням правила, відповідно до якого подання касаційної скарги не зупиняє дію ухвали, що оскаржується. Вказане надасть можливість: реалізувати дотримання конституційної вимоги щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду; уникнути затягування досудового розслідування; підвищити ймовірність вирішення спірної ситуації на рівні національних судових інстанцій без передчасного (відразу після апеляційного оскарження) звернення особи до ЄСПЛ.

ви від поданої апеляційної (касаційної) скарги з особою, в інтересах якої така скарга подавалася.

Зауважимо, що ця ситуація частково вже була предметом наукового осмислення, що дало підстави фахівцям для висловлення з цього приводу власних поглядів. Зокрема, О. Костюченко пропонувала включити до КПК України положення про те, що прокурор може відмовитися від апеляції, касації, поданої на користь особи, лише зі згоди останньої. Це надало б можливість зробити ще один крок у забезпеченні реалізації дії принципу рівності сторін у судовому розгляді, оскільки захисник обвинуваченого, засудженого чи виправданого може відкликати свою скаргу тільки за згодою підзахисного і його законного представника [12, 130]. Вбачається, що така позиція є обґрунтованою і заслуговує на підтримку.

4. *Засада розумності строків (ст. 28 КПК України)*, будучи своєрідним проявом імплементації практики ЄСПЛ у національне законодавство, також не може не враховуватися правозастосовниками при реалізації положень КПК України, що регулюють порядок провадження з перегляду судових рішень. При цьому слід зауважити, що ст. 28 КПК України засаду розумності строків визначає так би мовити контурно, у найбільш загальних рисах, а тому для з'ясування деталей необхідно звертатися до інтерпретаційних актів національних судових установ та рішень ЄСПЛ.

Зокрема, аналіз ст. 28 КПК України не дає можливості відповісти на запитання, що слід вважати початком відліку і закінченням строку при визначенні його розумності, та чи слід при цьому враховувати час, затрачений на перегляд судового рішення.

Зауважимо, це питання стало предметом розгляду Верховного Суду Украї-

ни [13], результатом чого з'явилася правова позиція, згідно з якою відлік тривалості кримінального провадження розпочинається з моменту повідомлення про підозру, задримання особи за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення чи допиту її як підозрюваного (навіть допиту особи як свідка, якщо з протоколу допиту вбачається, що на момент допиту слідчий вже підозрював допитуваного у причетності до конкретного кримінального правопорушення) залежно від того, яка з указаних подій сталася раніше. І закінчується винесенням остаточного рішення у кримінальному провадженні. При цьому період кримінального провадження не ділиться на стадії досудового розслідування та судового розгляду й аналізується з погляду його розумності загалом. Органічним продовженням цього підходу є вже згадана позиція ЄСПЛ, згідно з якою держава має стежити за тим, щоб сторони користувалися основними гарантіями ст. 6 Європейської конвенції також в апеляційних та касаційних судах, оскільки апеляційне й касаційне провадження охоплюються сферою дії вказаної статті, тому ці стадії також мають враховуватися при визначенні того, чи була загальна тривалість кримінального провадження розумною [14, 478]. Як свідчить практика, у деяких випадках кримінальне провадження, переходячи з однієї стадії в іншу, може затягнутися на місяці, а подекуди й роки, протягом яких сторони перебувають у стані невизначеності своїх прав та свободи залишаються незахисними. У таких випадках вимога про дотримання розумного строку кримінального провадження має розповсюджуватися, зокрема, й на апеляційне та касаційне провадження аж до моменту винесення остаточного рішення [15, 51].

Проблема реалізації загальних засад кримінального провадження при перегляді судових рішень має комплексний характер, а тому порушені у цій статті питання стосуються лише окремих її аспектів. З урахуванням значення цієї проблеми для формування правозастосовчої практики, що відповідає європейським стандартам у галузі захисту прав людини, вона потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Потапов В. Д.* Основные начала проверки судебных решений в контрольно-проверочных стадиях уголовного судопроизводства России : моногр. — М., 2012. — 376 с.
2. *Ухвала* відносно прийнятності по справі «Кучеренко проти України» від 4 травня 1999 р., заява № 41974/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int>.
3. *Ухвала* відносно прийнятності по справі «Вороб'єва проти України» від 17 грудня 2002 р., заява № 27517/02 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int>.
4. *Eur. Court H. R. Tolstoy Miloslavsky v. UK*, judgment of 13 July 1995, Series A no. 316-B, para. 59.
5. *Eur. Court H. R. Monnell and Morris v. UK*, judgment of 2 March 1987, Series A no. 115, para. 54.
6. *Eur. Court H. R. Ekbatany v. Sweden*, judgment of 26 May 1988, Series A no. 134, para. 24.
7. *Омельяненко Г. М.* Концептуальні питання касаційного провадження у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. — 1998. — № 2.
8. *Судебный контроль в уголовном процессе* : учеб. пособие / И. А. Давыдова и др. ; под ред. Н. А. Колоколова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2013. — 847 с.
9. *Овчаренко О. М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : моногр. — Х., 2008. — 304 с.
10. *Маляренко В. Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : моногр. — К., 2005. — 512 с.
11. *Определение* Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Российской Федерации от 28 марта 2012 г. № 49-012-8 // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. — 2012. — № 10.
12. *Костюченко О. Ю.* Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. — К., 2004. — 228 с.
13. *Щодо* перевищення розумних строків розгляду справ : Лист Верховного Суду України від 25 січня 2006 р. № 1-5/45 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v5-45700-06>.
14. *Сальвиа де М.* Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб., 2004. — 1072 с.
15. *Левченко О. В., Камардина А. А.* Реализация принципов уголовного судопроизводства судом в стадии исполнения приговора : моногр. — М., 2013. — 192 с.

REFERENCES

1. Potapov V. D. Osnovnye nachala proverki sudebnykh resheniy v kontrolno-proverochnykh stadiyakh ugovornogo sudoproizvodstva Rossii [Basic Principles of Verification of Court Decisions in Control-checking Stages of the Criminal Proceedings in Russia], Moscow, 2012, 376 p.
2. Ukhvala vidnosno pryiniatnosti po spravi «Kucherenko proty Ukrainy» vid 4 travnia 1999 r., zaiava № 41974/98 [A Decision on Admissibility in the Case «Kucherenko v. Ukraine» of 4 May 1999, Application №41974/98]. Available at: <http://cmiskp.echr.coe.int>.
3. Ukhvala vidnosno pryiniatnosti po spravi «Vorobieva proty Ukrainy» vid 17 hrudnia 2002 r., zaiava № 27517/02 [A Decision on Admissibility in the Case «Vorobiova v. Ukraine» of 17 December 2002, Application №27517/02]. Available at: <http://cmiskp.echr.coe.int>.
4. ECHR «Tolstoy Miloslavsky v. United Kingdom», judgment of 13 July 1995, Series A no. 316-B, para. 59.
5. ECHR «Monnell and Morris v. United Kingdom», judgment of 2 March 1987, Series A no. 115, para. 54.
6. ECHR «Ekbatany v. Sweden», judgment of 26 May 1988, Series A no. 134, para. 24.
7. Omelianenko H. M. Kontseptualni pytannia kasatsiinoho provadzhennia u kryminalnykh spravakh [Conceptual Issues of cassation proceedings in criminal Cases], *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 1998, no. 2, pp. 19–21.
8. Davydova I. A. Sudebnyy kontrol v ugovornom protsesse [Judicial Control in the Criminal Process], Moscow, 2013, 847 p.
9. Ovcharenko O. M. Dostupnist pravosuiddia ta harantii yoho realizatsii [Access to Justice and Guarantee of its Realization], Kharkiv, 2008, 304 p.
10. Maliarenko V. T. Perebudova kryminal'noho protsesu Ukrainy v konteksti yevropeiskykh standartiv [Criminal Process Restructuring in Ukraine in the context of European Standards], Kyiv, 2005, 512 p.

11. Opredelenie Sudebnoy kollegii po ugovolnym delam Verkhovnogo Suda Rossiyskoy Federatsii ot 28 marta 2012 g. № 49-012-8 [Definition of Judicial Board on Criminal Cases of the Supreme Court of the Russian Federation of 28 March 2012 № 49-012-8], *Byulleten Verkhovnogo Suda Rossiyskoy Federatsii*, 2012, no. 10, pp. 9–10.
12. Kostiuchenko O. Yu. Apeliatsiine oskarzhennia sudovykh rishen u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Appeal of Judicial Decisions in Criminal Proceedings of Ukraine], Kyiv, 2004, 228 p.
13. Shchodo perevyshchennia rozumnykh strokiv rozhljadu sprav : Lyst Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 sichnia 2006 r. № 1–5/45 [On the Excess of Reasonable Terms of Cases Consideration: a Letter of the Supreme Court of Ukraine of 25 January 2006 № 1–5/45]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v5-45700-06>.
14. Salvia de M. Pretsedenty Evropeyskogo suda po pravam cheloveka. Rukovodyashchie printsipy sudebnoy praktiki, otnosyashcheysya k Yevropeyskoy konventsii o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod. Sudebnaya praktika s 1960 po 2002 g. [Precedents of the European Court of Human Rights. The Guiding Principles of Judicial Practice Related to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. Judicial Practice from 1960 to 2002], Saint Petersburg, 2004, 1072 p.
15. Levchenko O. V., Kamardina A. A. Realizatsiya printsipov ugovolnogo sudoproizvodstva sudom v stadi ispolneniya prigovora [Implementation of the Principles of Criminal Proceedings in the Stage of Execution by the Court], Moscow, 2013, 192 p.

Маринів В. І. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження у судах апеляційної та касаційної інстанцій

Анотація. У статті аналізуються особливості реалізації окремих засад кримінального провадження та проблемні питання їх застосування при перегляді судових рішень вищими судовими інстанціями. З'ясовано, що врегульований КПК України порядок перегляду судових рішень в апеляційній та касаційній інстанціях загалом відповідає засадам кримінального провадження та європейським стандартам у галузі прав людини. Разом з тим деякі положення КПК України, що стосуються вказаної діяльності, потребують певної деталізації та корегування для створення доступних механізмів захисту прав і свобод учасників кримінального провадження при оскарженні ними судових рішень.

Ключові слова: засади кримінального провадження, апеляційне провадження, касаційне провадження, перегляд судових рішень.

Марынин В. И. Особенности реализации отдельных принципов уголовного производства в судах апелляционной и кассационной инстанций

Аннотация. В статье анализируются особенности реализации отдельных принципов уголовного производства и проблемные вопросы их применения при пересмотре судебных решений в судах апелляционной и кассационной инстанций. Выяснено, что урегулированный УПК Украины порядок пересмотра судебных решений в апелляционной и кассационной инстанциях в целом соответствует принципам уголовного производства и европейским стандартам в области прав человека. Вместе с тем некоторые положения УПК Украины, относящиеся к указанной деятельности, нуждаются в определенной детализации и корректировке для создания доступных механизмов защиты прав и свобод участников уголовного производства при обжаловании ими судебных решений.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, апелляционное производство, кассационное производство, пересмотр судебных решений.

Marynin V. Peculiarities of Realization of Certain Principles of Criminal Proceedings in the Court of Appeal and Cassation Instances

Annotation. The peculiarities of realization of certain principles of criminal proceedings and problem questions of their application during revision of judgments in the courts of appeal and cassation instances are analyzed in the article. It was clarified that the procedure of revision of judgments in appeal and cassation instances, provided by Criminal Procedure Code of Ukraine, generally corresponds to the principles of criminal proceedings and the European standards in the field of human rights. At the same time, some provisions of the Criminal Procedure Code relating to specified activity, need a certain specification and adjustment for creation of available mechanisms on protection of the rights and freedoms of participants of criminal proceedings at the appeal of their judgments.

Key words: principles of criminal proceedings, appeal proceeding, cassation proceeding, revision of judgments.